

KEHF SÛRESİNDEKİ KIRAAT FARKLILIKLARININ AŞHÂB-I KEHF
KISSASININ ANLAŞILMASINA KATKISI*

Rıfat ABLAY**

Öz

Müfessirler, Kur'ân'ın anlaşılması ve âyetlerin yorumlanması hususunda birçok faktörü bir araya getirerek onu anlamlandırmaya çalışmaktadırlar. Birçok müfessir, Kur'ân mesajının yorumlanmasında diğer faktörler kadar kıraat farklılıklarını da dikkate almaktadır. Nitekim kıraat farklılıklarının temeli sahih nakle dayanmaktadır. Sahih nakille gelen kıraatlere işin erbabı hiçbir müfessir ilgisiz kalmamaktadır. Ashâb-ı Kehf kıssası, Kehf sûresinin 9-26. âyetlerinde zikredilmektedir. Bu hikâyenin nerede ve ne zaman geçtiği, kaç gencin bu mağaraya sığındığı ve yüzyıllarca süren bir uykudan uyandıklarında ne yaşadıkları konusunda çeşitli kaynaklarda farklı yorumlar yapılmıştır. Söz konusu sûre, kıraat farklılıkları açısından zengin bir içeriğe sahiptir. Çalışmamızda, bu kıssada üç farklı kıraatin anlama olan etkisi ve Ashâb-ı Kehf kıssasının anlaşılmasına yaptıkları katkısı üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Yedi Kıraat, On kıraat, Kehf Sûresi, Ashâb-ı Kehf.

THE CONTRIBUTIONS OF QIRAAT DIFFERENCES UPON
UNDERSTANDING THE STORY OF AŞHÂB AL KAHF IN SURAT KAHF

Abstract

In making sense of the Qur'an, commentators try to consider different factors involved in understanding and interpreting its verses. Many of these commentators take the differences in *qiraat* (recitation of the Holy Quran) into account besides other factors in deciphering the message of the Holy Book. Differences observed in *qiraat* are historically attributed to authentic narrations. No competent commentator would remain indifferent to the *qiraats* that have been handed down through such narrations. The story of Aşhâb al-Kahf (People of the Cave) is mentioned in verses 9-26 of Surat Kahf. Different sources have made different interpretations about where and when this story took place, how many young people sought refuge in this cave, and what they experienced upon waking up from a centuries-long sleep. This Surat has rich content in terms of *qiraat* differences. The present study focuses on the effect of three different *qiraats* of upon meaning and its positive contributions to understanding the story of Aşhâb al-Kahf.

Keywords: *Qiraat*, Seven *qiraats*, Ten *qiraats*, Surah al-Kahf, Aşhâb al-Kahf.

Giriş

¹ * Bu çalışma, 26.05.2021-28.05.2021 tarihlerinde gerçekleştirilen “Uluslararası Ashab-ı Kehf ve Lice Sempozyumu” bünyesinde sunulan tebliğ esas alınarak geliştirilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Diyarbakır-Türkiye, rifat.ablay@dicle.edu.tr.
Orcid: 0000-0002-5948-9221

Kıraat farklılıklarının Kur'ân-ı Kerim'in anlaşılmasına ve ayetlerin yorumlanmasına büyük katkısı bulunmaktadır. Kıraat ilmi Kur'ân'ın eda ve telaffuzunu ilgilendirdiği gibi Mushaf hattının da zeminini oluşturmaktadır. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) risâletinden itibaren başta sahâbe, tâbiîn ve kıraat âlimlerinin çabası sonucu bu ilim, günümüze kadar intikal etmiştir. Risâletin özellikle Medine döneminde,² İslâm toplumunun sosyokültürel durumu göz önünde bulundurularak farklı kıraatler ile okumaya ruhsat verilmiştir.³ Bu ruhsat Hz. Osman dönemine kadar devam etmekle beraber ümmet içerisindeki ihtilafları bertaraf etmek adına onun döneminde bazı sınırlamalar getirilerek aralarında kıraat birliği tesis edilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s) dönemindeki geniş ruhsat, Hz. Osman döneminde zaruret şartlarının büyük oranda ortadan kalkmasından dolayı biraz daha daraltılmıştır.⁴ Hz. Osman'ın almış olduğu bu karar, sahâbe ve ardından ümmetin icmâna mazhar olmuştur.⁵ Bu çoğaltma işlemi sayesinde Müslümanlar arasında kıraat birliği sağlanmıştır. Kur'ân'ın i'câz yönlerinden birisini teşkil eden kıraat farklılıkları günümüzde de devam etmektedir. Söz konusu kıraat farklılıkları ihtilafa sebep olmadığı gibi Kur'ân'ın anlaşılmasına ve yorum zenginliğine de katkı sunmaktadır.

Hz. Osman, sahâbenin de onayını alarak bir komisyona çoğalttığı mushafları, farklı İslâm beldelerine⁶ birer muallim sahâbe ile ulaştırmıştır. Müslüman halkın kıraati, beldelelere mushaf ile gelen bu sahâbîlerin beraberinde getirdiği mushaftaki kıraatlerine göre şekillenmeye başlamıştır.⁷ Mushaf hattına uyan, Arap dili kaidelerine bir yönü ile de olsa muvafık olan ve telaffuzu da nakil yoluyla Hz. Peygamber'e (s.a.s.) dayandırılan kıraat vecihleri o günden günümüze kadar sahih olarak kabul edilmiştir.⁸

² Kur'ân-ı Kerim'in yedi harfe göre okunmasına dair verilen ruhsatın Medine döneminde verildiği yönünde kuvvetli emareler bulunmaktadır. Nitekim Kur'ân'ın yedi harfe göre okunmasına dair ruhsatın verildiği bazı hadis metinlerinde "Hz. Peygamber'in Benî Gifâr kabilesinin su birikintisinin yanında bulunurken Cibrîl'in geldiği" bildirilmektedir. Benî Gifâr Medine'de bulunan bir kabiledir. Hadis metni için (bkz. Ebû'l-Hüseyin el-Kuşeyri en-Nisaburi b. el-Haccac Müslim, *Sahih-i Müslim*. (Kahire: Dâru İhyâ'î'l-Kütübî'l-Arabîyye, 1955), 1/562; Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd* (Kahire: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), 2/603; Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 1/484; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 2/536.)

³ Söz konusu ruhsatın verildiğine dair hadis kaynaklarında birçok farklı varyanta yer verilmektedir. Bu hadislerde en çok tekrar edilen ifade şudur: "Şüphesiz bu Kur'ân, yedi harf üzere indirildi. Bu yedi harften hangisi kolayınıza geliyorsa onun ile okuyun." Hadislerin metni için (bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrâhim Cu'fi el-Buhârî, *Sahihü'l-Buhârî* (Beyrut: Dârü Tavkî'n-Necâh, 2001), 3: 122; Müslim, *Sahihu Müslim*, 1: 560; Ebû İshâ et-Tirmizî, *Sünenü Tirmizî* (Mısır: Matbaatu el-Bâbî, 1975), 5: 193.)

⁴ Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim el-Makdisî Ebû Şame, *el-Mürşidü'l-vecîz ila ulûm tetealleku bi'l-Kitâbi'l-Azîz* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 106.

⁵ Ebû Şame, *el-Mürşidü'l-vecîz ila ulûm tetealleku bi'l-Kitâbi'l-Azîz*, 141-142.

⁶ Mushafların dağıtıldığı beldelerin şunlar olduğu kaydedilmektedir: Medine, Mekke, Basra, Kûfe, Şam, Yemen ve Bahreyn. Bilgi için (bkz. Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirâati'l-aşr* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.y.), 1: 7.)

⁷ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, t.y., 1: 8.

⁸ Ebû Muhammed b. Hammus b. Muhammed b. Ebû Tâlib Mekkî, *el-İbâne an me'âni'l-kirâât* (Kahire: Dâru Nehdati Mısır, ts.), 51; Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim el-Makdisî Ebû Şame, *İbrâzü'l-me'âni*

Söz konusu kıraatler, Kur'ân'a fonetik açıdan olduğu kadar anlam açısından da katkılarda bulunmuştur. Müfessirlerin kâhir ekseriyeti kitaplarında kıraat farklılıklarının dilsel tahlilini yaparak farklı okuma yönlerinin anlam ile ilişkisine yer vermektedir. Anlamlandırma faaliyetinde istifade edilen kıraatler, sahih veya şâz olabilmektedir. Nitekim şâz kıraatler de Hz. Peygamber (s.a.s.) ve sahâbeden gelen birer âhâd haber olarak değerlendirilmiş, hükümlerin ihticacı ve açıklanmasında kendileriyle amel edilebileceği görüşüne yer verilmiştir.⁹ Bu tür kıraatler, Kur'ânî yönü olmasa da Hz. Peygamber (s.a.s.) ve sahâbesinden nakledilen birer görüş veya yorum olarak değerlendirilebilir. Bu vesile ile çalışmamızda sahih kıraat yönlerinden yola çıkarak Kehf sûresinde zikredilen Ashâb-ı Kehf kıssasını anlamlandırmaya ve daha anlaşılır kılmaya çalışacağız. Farklı kıraatleri değerlendirmeye geçmeden önce bu sûre ile ilgi kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır.

1. Kehf Sûresine Dair Genel Bilgiler ve Ashâb-ı Kehf Kıssası

1.1. Sûreye Dair Genel Bilgiler

Kehf sûre-i celîlesi Mekkî sûrelerdendir. Medine döneminde nazil olan bazı âyetlerinin olduğuna dair rivâyetler olmakla beraber bu rivâyetlerin zayıf olduğu yönünde bilgiler mevcuttur.¹⁰ Sûredeki ayetlerin sayısı, beldelerdeki mushafırlara göre farklılık arz etmektedir. Medine ve Mekke kurrâsına göre 105, Şam kurrâsına göre 106, Basra kurrâsına göre 111, Kûfe kurrâsına göre ise 110 âyet olduğu kaydedilmektedir. Âyetlerin sayısına dair ihtilaf, kimi mushafta iki âyetin bir âyet sayılmasından veya bir âyetin ikiye bölünmesinden kaynaklanmaktadır. Günümüz mushafında 18., nüzûl sıralamasına göre ise 67. sûredir. el-Ğâşiye sûresinden sonra ve eş-Şûrâ sûresinden önce nazil olmuştur.¹¹ Sûre, adını dokuzuncu âyette geçen "Kehf" ifadesinden almaktadır.¹² Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sûreyi "Ashâb-ı Kehf Sûresi" şeklinde nitelendirdiğine dair rivâyetler de bulunmaktadır.¹³

Sûre hamd ile başlamakta, Allah'ın kutsiyetine ve sıfatlarına yer vermektedir. Kur'ân'da bir eğriliğin olmadığı ifade edilmekte, mümin kullara nail olacakları nimetler hakkında müjdelere verilmekte ve kâfirlerin Allah'a çocuk isnadında bulunması düşüncesi de yerilmektedir. Hz. Peygamber'e (s.a.s.), kâfirlerin inatçı tavırlarından

min Hirzi'l-Emânî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 5; Ebû Şame, *el-Mürşidü'l-vecîz ila ulûm tetealleku bi'l-Kitâbi'l-Azîz*, 124; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, ts., 1/9; Muhammed Abdülazîm Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'ân* (Kahire: Dârü't-Tevfikiyye li't-Türâs, 2011), 1/366-367.

⁹ Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Ali b. Abdilkâfi es-Sübkî, *Cem'ü'l-cevâmi' fi usûli'l-fıkıh* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002), 66; Rifat Ablay, *Endülüs Tefsir Geleneğinde Kıraat İbn Atiyye Örneği*, 1. Bs (İstanbul: Sıyer Yayınları, 2020), 240.

¹⁰ İbn Atiyye, *Muharrerü'l-vecîz*, 2001, 3: 494; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh Kurtûbî, *el-Cami' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2. Bs (Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964), 10: 342; Muhammed Tahir b Muhammed b Muhammed et-Tunusi İbn Aşûr, *Tefsirü't-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunis: ed-Dârü't-Tunisiyye, 1984), 15: 241.

¹¹ İbn Aşûr, *Tefsirü't-Tahrîr ve't-tenvîr*, 15: 241-242.

¹² İbn Atiyye, *Muharrerü'l-vecîz*, 3: 493; İbn Aşûr, *Tefsirü't-Tahrîr ve't-tenvîr*, 15: 241.

¹³ Ebû İsâ et-Tirmizî, *Sünenü Tirmizî* (Mısır: Matbaatu el-Bâbî, 1975), 4: 510; İbn Aşûr, *Tefsirü't-Tahrîr ve't-tenvîr*, 15: 241.

dolayı üzülmeye karşılık üç farklı kıssa ile teselli verilmektedir. Söz konusu kıssaların ilki, mağara arkadaşları olarak bilinen Ashâb-ı Kehf'e dairdir (9-26). Bu kıssada inançları uğruna buldukları beldeyi terk edip bir mağaraya sığınan ve ardından uzunca bir süre uyutulan gençlerin mücadelesine ve iman uğruna verdikleri savaşa yer verilmektedir. İkinci kıssa, Hz. Musâ (a.s.) ve Hz. Hızır kıssası (60-82) olup kıssada bu iki zat arasında gerçekleşen olağanüstü durumlara yer verilmektedir. Üçüncü kıssa ise Zülkarneyn kıssasıdır (83-98). Kıssada; adalet ve takvası ile bilinen Zülkarneyn'in batıya ve doğuya yaptığı seferlerin yanı sıra Ye'cûc ve Me'cûc'ün yayılmasını önlemeye yönelik yapmış olduğu sete ve bu setin özelliklerine değinilmektedir.¹⁴

1.2. Ashâb-ı Kehf Kıssası

Çalışmada ele alınacak kıraatlerin anlaşılır kılınması için sûrede geçen Ashâb-ı Kehf kıssasına kısaca değinilmesi yararlı olacaktır. Kıssalarda geçmiş ümmetlerin durumları nazara verilerek kimilerinin haklı davalarındaki zaferlerine, kimilerinin de hüsrana dolu sonlarına işaret edilmektedir. Kıssada verilmek istenen mesajın önüne geçilmemesi için kıssanın geçtiği zaman dilimine ve mekâna dair bilgilere çoğunlukla yer verilmemektedir. Hz. Peygamber (s.a.s.), ashâbı ve daha sonra gelecek nesillerin kıssalarda anlatılanlardan ibret almaları, hak davasında olanların mücadeleye devam etmeleri gerektiği, zalim topluluklarının da kaybetmeye mahkûm oldukları mesajı verilmektedir. Kur'ân'ın muhtevası incelenince görülecektir ki bazı kıssalar farklı sûrelerde farklı şekillerde zikredilmektedir. Ashâb-ı Kehf kıssası ise sadece Kehf sûresinin 9-26. âyetlerinde özlü bir şekilde geçmektedir.

Ashâb-ı Kehf kıssası sadece Kur'ân'da değil, İslâm dışındaki dinlerde veya bazı efsanelerde yeri olan bir kıssadır. Yahudi kaynaklarında Honi ha-Me'aggel adlı bir kişinin yetmiş yıl uyuduktan sonra uyandığı hikâyeye edilir. Hristiyan kaynaklarında ise İmparator II. Theodosios döneminde daha sonra "Efes'in yedi uyurları" şeklinde tanımlanacak olan yedi kişinin bozulmamış cesetlerine bir mağarada rastlandığı bilgisine yer verilmektedir. Hint dinleri kaynaklarında ise yedi kişinin peşlerinde bir köpek ile krallığa ve dünya saltanatına yüz çevirdikleri ifade edilmektedir.¹⁵

Kur'ân'da geçen Ashâb-ı Kehf kıssası ana hatlarıyla şu şekilde ifade ediliyor: Gençlerden oluşan bir topluluk, buldukları toplumun inancını reddederek Allah'a olan inançlarını haykırırlar. Zalim hükümdarın zulmünden kaçarak uzlete, yani Allah'ın rahmetine sığınır. Sığındıkları mağarada çok uzun bir süre uyuduktan sonra uyanırlar ve içlerinden birini şehre yiyecek getirmesi için gönderirler ancak bu kişinin alışverişte kullandığı para kendisini ele verir. Halk, daha sonra onların bulunduğu yere gelerek onların kaç kişi olduklarına ve mağarada ne kadar süre kaldıklarına dair tahminlerde bulunur.¹⁶

¹⁴ Hayreddin Karaman vd., *Kur'ân Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2006), 3/533-534.

¹⁵ İsmet Ersöz, "Ashâb-ı Kehf", *DİA* (İstanbul: TDV, 1991), 3: 465.

¹⁶ Bilgi için (bkz. el-Kehf 18/9-26.; Abdürrahim Kızılsöker, "Yeniden Dirilişin Tarihî Bir Âyeti Ashâb-ı Kehf", *Büyük Uyanış Lice'de Ashâb-ı Kehf* (Ankara: Sonçağ Akademi, 2021), 371-378.)

Sonuç itibariyle bu kıssanın geçtiği zaman ve yer için birçok iddia ortaya atılmıştır. Oysa Kur'ân'da buldukları konumun, güneşin doğuşu ve batışı esas alınarak kuzey-güney yönünde olduğu bilgisine yer verilmektedir. Hangi dönemde yaşadıklarına dair zaman bilgisine ise yer verilmemektedir. Bu şekilde özet bilgi verilmesindeki hikmet, verilmek istenen mesaja odaklanılmasını sağlamaktır.

2. Kehf Sûresindeki Kıraat Farklılıkları ve Ashâb-ı Kehf Kıssası

Kehf sûresi, kıraat içeriği açısından zengin bir muhtevaya sahiptir. Müfessirler, bu sûredeki gerek sahih gerekse şâz kıraatlerden yararlanarak sûreyi anlamlandırma ve yorumlamaya çalışmışlardır. Konumuzun Ashâb-ı Kehf kıssası olması hasebiyle biz de çalışmamızda söz konusu kıssanın hikâye edildiği 9-26. âyetlerinde anlama etki eden veya anlamın zenginleşmesini sağlayan farklı kıraat yönleri üzerinde durmaya çalışacağız. Bu âyetler içerisinde de özellikle yorum farklılığına etkisi olan bazı kıraatler üzerinde durulacaktır. Öncelikle sırasıyla kıraat ihtilafının olduğu âyetler değerlendirilecektir.

2.1. Halklarından Kaçan Gençlerin Sığınağı

”وَإِذِ اعْتَرَلْتُمُوهُمْ وَمَا يُعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ فَأَوْا إِلَى الْكَهْفِ يَنْسُرْ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ وَيُهَيِّئْ لَكُمْ مِنْ أَمْرِكُمْ مِزْقًا“ / “Mademki siz onlardan ve Allah'ın dışında tapmakta oldukları varlıklardan uzaklaştınız, o halde mağaraya sığın ki, rabbiniz size rahmetini yaysın; işinizde sizin için fayda ve kolaylık sağlasın.” (el-Kehf 18/16.).

Mealini verdiğimiz bu âyet-i kerimedeki kıraatin tahliline geçmeden önce konunun anlaşılması için müfessirlerin bu ayeti nasıl yorumladıklarına değinelim. Âyette bir grup gencin fitneye düşmemek ve inançlarından vazgeçmemek için kavimlerinden ve kavimlerinin Allah dışında taptıklarından uzaklaşarak bir mağaraya sığındıkları ifade edilmektedir. İçerisinde yaşadıkları toplumun Allah'ı bildikleri ancak başka varlıkları ona ortak koşarak ibadet ettikleri söz konusu olabileceği gibi, Allah'ı bilmeden başka varlıklara ibadet ettikleri de söz konusu olabilir.¹⁷ Kavimlerinden uzaklaşmalarının hem cismanî olarak hem de kalben olduğu yönünde görüşler vardır.¹⁸ Nitekim bu gençler buldukları toplumdaki öncelikle inanç yönünden uzaklaşmış, daha sonra aralarında duygusal bir kopuş meydana gelmiş ve nihayetinde inançları uğruna vatanlarını terk etmişlerdir. Söz konusu kavmin Allah dışında başka varlıklara da ibadet ettiği, Allah'a başka varlıkları ortak koşarak ibadet ettikleri ifade edilmektedir. Gençlerin Allah'a ibadet etmekten değil, kavimlerinin Allah dışında taptıklarından uzaklaştığı¹⁹ anda birbirlerine;²⁰ “O hâlde mağaraya sığın ki, Rabbiniz size rahmetini yaysın; işinizde sizin için fayda ve kolaylık sağlasın.” (el-Kehf 18/16.) demişlerdir.

¹⁷ İbn Atiyye, *Muharrerü'l-vecîz*, 3: 502.

¹⁸ Muhammed b. Yusuf el-Endelüsî Ebû Hayyân, *Bahrü'l-Muhît* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2000), 7: 150.

¹⁹ Ebû Hayyân, *Bahrü'l-Muhît*, 7: 150.

²⁰ Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b Ömer b Muhammed Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakaikü gavamizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil*. (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1986), 2: 707; İbn Atiyye, *Muharrerü'l-vecîz*, 3: 502.

Bu âyette geçen “مَرْفَقًا” ifadesinin kıraatiyle ilgili farklı okuma vecihleri vardır. Nafi’, İbn Amir²¹ ve Ebû Ca’fer “مَرْفَقًا” şeklinde râ (ر) ’nın fethası ve fe (ف) ’nin de kesresi ile, geri kalan kurrâ ise âyette görüldüğü şekliyle okumuştur.²² Birinci kıraate göre; “kendileri zalim kavimden kaçarken Allah’ın kendileri için bir kolaylık sağlayacağı ve geçim hususunda kendilerine bir kolaylık verileceği” anlaşılmaktadır. İkinci kıraate göre ise “kavimlerinden kaçan gençlerin, zalim topluluktan korundukları ve içerisinde barınacakları bir mekân bulmayı umut ettikleri” anlaşılmaktadır.²³ İki farklı kıraatin diğer bir mana boyutu ise birinci kıraate göre; “Allah’ın onları uyuttuğu ve dolayısıyla hayatın idamesi için lazım olan şartlara ihtiyaç kalmadığı” manası anlaşılabilir. Diğer kıraate göre ise “kendilerini güvende hissedebilecekleri, rahat edecekleri bir mekâna”²⁴ işaret edilmektedir. Neticede iki kıraatin de mananın anlaşılmasına katkısı vardır. İki kıraat, birbirini nakzetmediği gibi aynı zamanda anlam yönünden de birbirini desteklemektedir. İki kıraatin bir arada düşünülmesiyle şu anlama varmak mümkündür: Allah, onlar için hem hayatlarını idame edecekleri bir ortamı, barınağı hem de geçim şartlarını sağlamıştır.

2.2. Güneşin Doğuşu ve Batışının Mağara Konumunu Tespitte Etkisi

وَتَرَى الشَّمْسَ إِذَا طَلَعَتْ تَزَّوَرُّ عَنْ كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَإِذَا غَرَبَتْ تَقْرُبُهُمْ ذَاتَ الشِّمَالِ وَهُمْ فِي فَجْوَةٍ مِنْهُ ذَلِكَ
 “(Orada olsaydın) güneş doğduğunda onun; mağaralarının sağ tarafına kaydığını, batarken de onlara dokunmadan sol tarafa gittiğini görürdün. Kendileri ise mağaranın geniş bir yerinde idiler. Bu, Allah’ın mucizelerindedir. Allah kime hidayet ederse işte o, doğru yolu bulandır. Kimi de şaşırtırsa, artık ona doğru yolu gösterecek bir dost bulamazsın.” (el-Kehf 18/17.).

Bu âyette geçen “تَزَّوَرُّ” ifadesinin kıraatiyle ilgili farklı okuma vecihleri vardır. İbn Kesîr, Nafi’ ve Ebû Amr “تَزَّوَرُّ” şeklinde zeyn (ز) harfinin şeddesi ile Kûfe imamlarından Asım, Hamza ve Kisaî “تَزَّوَرُّ” şeklinde zeyn (ز) harfini şeddesiz, İbn Amir ve Ya’kûb “تَزَّوَرُّ” şeklinde zeyn (ز) harfini sakin, râ (ر) harfini de şeddeli bir şekilde “تَحْمَرُّ” vezninde okumuşlardır.²⁵

İlk iki kıraate göre (“تَزَّوَرُّ” ve “تَزَّوَرُّ”) güneş ışınlarının mağaranın iç kısımlarını görmeden mağarayı teğet geçtiği manasına varılabilir. Bu iki kıraatten şeddeli (“تَزَّوَرُّ”) olanında devam ve istimrar manası bulunduğu için söz konusu ayetten güneş ışınlarının hiçbir mevsimde mağaranın iç kısımlarını görmediği yorumu çıkarılabilir.

²¹ Ebû Ali Hasan b. Ahmet b. Abdulgaffar Farisî, *el-Hüccet li'l-kurrâi's-seb'a* (Beyrut: Dârü'l-Me'mun li't-Türâs, 1993), 5: 130.

²² Farisî, *Hücce*, 5: 130; İbn Atiyye, *Muharrerü'l-vecîz*, 3: 502; Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, t.y.), 2: 210.

²³ Âmâl Hamîs Hammâd, *Tefsîrü'l-Kur'âni bi'l-kırâati'l-Kur'âniyyeti'l-aşr min hilâl suver: el-İsrâ ve'l-Kehf ve meryem* (Yüksek Lisans, el-Camia'tü'l-İslâmiyye, 2006), 147.

²⁴ Münîr Ahmed Hüseyin ez-Zübeydî, “el-Mecelletü'l-Ürdüniyye fi'd-dirâsâti'l-İslâmiyye”, *el-Kıraatü'l-Kür'âniyye ve eserihâ fi siyâki'l-kıssâti'l-Kur'ânî: Kıssatü Ahsahâbü'l-Kehfi enmuzecen/15/3* (2019): 286.

²⁵ Farisî, *Hücce*, 5: 131-132; Ebû Mansur Muhammed b Ahmed b Ezher el-Herevi Ezheri, *Kitâbu meani'l-kırâât* (Riyad: Merkezü'l-Bühûs fi Külliyyeti'l-Âdâb, 1991), 2: 107-108.

Son kıraate (“تُرْوَرُ”) göre ise güneş ışınlarının tutulduğu, mağaraya girmediği veya diğer bir tabir ile ışınların filtrelenerek mağaraya girdiği iddia edilebilir. Nitekim “تُرْوَرُ” anlam itibariyle “تنقبض”/tutuyor ile aynı manada²⁶ değerlendirilmektedir. Mağara ağzında ağaç türünden bazı bitkilerin bulunması ihtimali de söz konusu olabilir. Güneş ışınlarının ağaçların dal ve yapraklarından süzülükten veya tamamen zayıfladıktan sonra mağaranın giriş kısmına ulaştığı da söylenebilir. Bu şekilde mağaranın iç kesimlerinde/geniş alanda (وَهُمْ فِي فَجْوَةٍ مِنْهُ) bulunan Ashâb-ı Kehf ne güneşin faydalı ışınlarından ne de temiz havadan mahrum edilmişlerdir. Nitekim gün ışığı ve temiz havanın girmediği bir alanda nem ve rutubet nedeniyle çürüme meydana gelecektir. Son olarak şöyle bir yorum yapmak da mümkündür: Güneşin doğuşu ve batışında ışınların eğik açıyla geldiği anlarda ışınlar, mağaranın konumundan dolayı içeri girememektedir. Gün içinde güneşin yükselmesiyle beraber yine konumundan dolayı bu mağara belli bir oranda ışık alabilmektedir. Ancak bu ışık, güneşin doğduğu ilk anda veya batış anındaki gibi eğik bir açıyla gelmediği için iç kısımlara nüfuz edip zarar verecek şiddette değildir.

Sûre içerisinde Ashâb-ı Kehf kıssasının geçtiği konuma dair kısıtlı bilgiye rastlanmaktadır. Güneş doğarken mağaranın sağ tarafından meylettiğine, batarken de sol tarafını makaslayarak battığına göre; mağara ağzının kuzey-güney²⁷ hattında olduğu söylenebilir. “Kendileri ise mağaranın geniş bir yerinde idiler.” ifadesinden mağaranın iç alanının genişçe olduğu ve onların da mağaranın orta kısımlarında yer aldıkları anlaşılmaktadır. Buldukları yerin kendilerini rahatsız etmeyecek derecede ışık alan bir yer olduğu da söylenebilir. Âyette geçen “تَقْرَضُهُمْ” ifadesinden mağaranın saçak türünden bir çıkıntıya sahip olduğunu veya mağaranın girişinin gölge yapmaya uygun olduğu söylenebilir. Çünkü akşam güneş batarken güneşin onları teğet geçtiğini ancak mağaranın bazı kısımlarının güneş aldığını veya mağara ağzından bir gölge ile güneşten korundukları iddia edilebilir.²⁸ Bir görüşe göre ise mağara girişinin kuzeye²⁹ açıldığı, güneş doğarken sağ taraftan, batarken de sol taraftan teğet geçtiği ifade edilmiştir.³⁰ Mağara girişinin kuzeye bakmasından dolayı gün ışığından mahrum kalmadıkları gibi zararlı sayılabilecek birtakım ışınların etkisinden de korunmuşlardır. Ancak bunun tersi de söz konusu olabilir. Nitekim mağara yönü güneye bakıyor olsaydı sabah güneşinin mağaranın sağ tarafına vurma ihtimali yüksek olurdu. Mağaranın yönü güney hattına ve kapısı batı yönüne açıldığı durumda ise güneşin, akşam batarken hafiften mağaranın girişini makaslayacağı söylenebilir.

Kıssanın mesajını arka planda bırakmamak amacıyla kıssanın geçtiği yerin ayrıntıları verilmemiştir. Bununla birlikte söz konusu yerin konumu bazı ayrıntılardan

²⁶ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b Muhammed b Mufaddal Ragıb İsfahânî, *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'ân* (Beirut: Dârü'l-Kalem, 1991), 387.

²⁷ Ersöz, “Ashâ-ı Kehf”, 3: 466.

²⁸ İbn Atiyye, *Muharrerü'l-vecîz*, 3: 53.

²⁹ Fahrüddîn Muhammed b. Ömer Râzî, *Mefâtihü'l-Ğayb* (Beirut: Dârü İhyâi Turasi'l-Arabî, 1999), 21: 443.

³⁰ Hammâd, *Tefsîrü'l-Kur'âni bi'l-kriâât*, 149.

hareketle tahmin edilebilir. Nitekim mağaranın bulunduğu mekânın yönü güneşin doğuşuna ve batışına göre tespit edilebilmektedir. Bu da mekânın tamamen değersiz olmadığını, hatta buraya bir değer atfedildiği bizlere bildirilmektedir.

2.3. Gümüş Para

وَكَذَلِكَ بَعَثْنَاهُمْ لِيَتَسَاءَلُوا بَيْنَهُمْ قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ كَمْ لَبِئْتُمْ قَالُوا لَبِئْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالُوا رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا لَبِئْتُمْ فَابْعَثُوا / “Böylece biz, birbirlerine sorsunlar diye onları uyandırdık. İçlerinden biri: “Ne kadar kaldınız?” dedi. (Bir kısmı) “Bir gün, ya da bir günden az”, dediler. (Diğerleri de) şöyle dediler: “Ne kadar kaldığınızı Rabbiniz daha iyi bilir. Şimdi siz birinizi şu gümüş para ile kente gönderin de baksın; (şehir halkından) hangisinin yiyeceği daha temiz ve lezzetli ise ondan size bir rızık getirsin. Ayrıca, çok nazik davransın (da dikkat çekmesin) ve sizi hiçbir kimseye sakın sezdirmesin.” (el-Kehf 18/19.).

Bu âyet-i kerimede geçen “بُورِقِكُمْ” ifadesinde iki sahih kıraatin varlığı söz konusudur. Kıraat imamlarından İbn Kesîr, Nafi‘, İbn Amir, Kisâi, Asım (Hafs rivâyeti) âyette görüldüğü şekliyle râ (ر) harfinin kesresiyle “بُورِقِكُمْ” şeklinde, Ebû Amr, Hamza, Halef, Ravh (Ya‘kûb’un ravisi) ve Asım (Ebû Bekr Şu‘be rivâyeti) râ (ر) harfini sâkin “بُورِقِكُمْ” şeklinde okumuşlardır.³¹

Bu kıraatteki farklılık, bizlere mağara sahiplerinin uykudan kalkarken alışveriş için gidecek kişinin yanında götürüleceği para birimine dair ipucu vermektedir. Âyette geçen “بُورِقِكُمْ” ifadesi râ (ر) harfinin kesresiyle olursa mutlak anlamda gümüş parayı, “بُورِقِكُمْ” şeklinde râ (ر) harfi sâkin okunursa da darphaneden çıkmış gümüş parayı ifade etmektedir.³² İçlerine girdikleri toplumun onları iki şekilde tespit etmiş olması mümkündür. Kullanmak istedikleri para, darphaneden çıkmamış ise ilgili toplumun para birimi darphaneden çıktığından ve mağara sahiplerinin parası da darpsız olduğundan kabul görmemiştir. Diğer bir ihtimal ise mağara sahiplerinin parası darphaneden çıkmıştır ve alışveriş yaptıkları toplumun parası darphaneden çıkmadığı için ya da uyandıkları toplumun darphanesinin emarelerini taşımadığı için mağara sahiplerinin parası dikkat çekmiştir. Bu konuyla ilgili ilk dönem kaynaklarında da söz konusu para biriminin eski dönemlerde yaşamış bir hükümdara ait olduğu belirtilmektedir.³³ Her iki durumda da alışveriş yapan kişinin eski dönemlere ait bir antika paraya sahip olduğu düşünülmüştür. Bu vesileyle alışveriş için gelen kişinin yabancı bir muhitten olduğuna hükmedilmiştir.

Kaynaklarda söz konusu mağara sahiplerinden bir gencin alışveriş için şehre inince şehir halkından bir grup esnaf, gencin kılık kıyafet, konuşma ve parasından dolayı onda bir farklılık olduğunu tespit etmiştir. Genç, parayı uzatınca esnaf, gencin eski döneme ait hazine gördüğünü zannetmiş ve genci dönemin hükümdarına

³¹ Farişî, *Hüccce*, 5: 135; Ezheri, *Kitâbu meani'l-kirâât*, 2: 107; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, t.y., 2: 310.

³² Ebû Nasr İsmail b Hammad Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-luga ve sıhâhi'l-Arabiyye* (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, 1987), 4: 1564; Ezheri, *Kitâbu meani'l-kirâât*, 2: 108; İsfahânî, *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'ân*, 866; Râzî, *Mefâtihü'l-Gayb*, 21: 446.

³³ Ebu Cafer İbn Cerir b. Yezid Taberî, *Câmiü'l-beyân fi tefsîri'l Kur'ân* (Mekke: Dârü't-Terbiyyeti ve't-Türâs, t.y.), 15: 198.

götürmüştür. Bu genç, dünden bu yana bir mağarada uyuduklarını, falanca hükümdardan kaçtıklarını ve falanca yerde arkadaşlarının da olduğunu ifade etmiştir. Şehir halkı gencin tarif ettiği yere gidince de önce genç adam içeri girip olup biteni mağara arkadaşlarına anlatmıştır. Mağaradakiler, halkla görüşükten sonra yerlerine dönmüş ve orada da vefat etmişlerdir. Kimi görüşe göre; alışverişe çıkan genç mağaraya dönüp yaşadıklarını arkadaşlarına anlattıktan sonra mağara halkı vefat emişlerdir. Halk onları görmek için mağaraya girince de mağaradakilerin cesetlerinin sağlam olduğunu ancak ruhlarının çıktığını onlarla gelen kişinin de oracıkta ruhunu teslim ettiğini müşahede etmişlerdir.³⁴

Bu olayın cereyan ettiği dönem ile gençlerin tarif ettiği hükümdar ve bulunduğu dönem arasında uzunca bir zaman geçtiği, oraya gelenler tarafından tespit edilmiştir. Nitekim gençlerin elindeki para birimi çok öncelerde hüküm sürmüş bir hükümdara ait olduğu anlaşılmıştır. Tefsirlerde ve tarihî kaynaklarda bu konuda farklı devletlerin hükümdarlarına işaret edilmiş olsa da gerçek olan şudur ki bu gençler geçmiş bir dönemde zalim bir hükümdardan kaçmışlar ve sonraki bir dönemde farklı bir hükümdarın hükümrانlığında gözlerini açmışlardır. Uyandıkları topluma ait olmadıklarını ispat eden en önemli unsur, alışveriş için kullanmak istedikleri para birimidir. Nitekim paranın mühürlü veya mühürsüz olması onları her türlü ele vermiştir. Sunmaya çalıştığımız her iki sahih kıraatten bu yoruma ulaşmak mümkündür.

Sonuç

Kıraat ilmi, Kur'ân'ın eda keyfiyeti ve Mushaf hattı ile doğrudan ilintilidir. Farklı okuma vecihlerini barındıran kıraatlerin anlam ile de ilişkisi bulunmaktadır. Kaynağı Hz. Peygamber'e (s.a.s.) dolayısıyla vahye dayanan kıraat farklılıkları, fonetik yönden farklılıkların yanı sıra gramere dayalı nahvî (sentaktik) ve kelimelerin etimolojisini ilgilendiren sarfî (morfolojik) farklılıklardır. Kelimelerin bünyesinde oluşan söz konusu farklılıkların anlam üzerinde de etkisi vardır. Bu etki, bazen anlama yorum zenginliği katarken bazen de müfessire yeni bir kapı aralamaktadır.

Ashâb-ı Kehf kıssası, Kehf sûresinin 9-26. âyetlerinde zikredilmektedir. Bu kıssanın geçtiği âyetlerin bazısında kıraat farklılığı bulunmaktadır. Söz konusu kıraatler kıssanın anlaşılmasına katkı sunmaktadır. Çalışmamızda bu kıssanın zikredildiği üç farklı âyette, üç kıraat farklılığı üzerinde durulmuştur. Bahse konu olan her üç kıraat de sahih kabul edilen, diğer bir tabir ile Hz. Peygamber'e (s.a.s.) dayandırılan kıraatlerdendir.

Birincisi, 16. âyette geçen “مَرْفَقًا” / *kolaylık* kelimesidir. Bu kelimedede iki farklı okuma vechi bulunmaktadır. Birinci kıraate göre; “kendileri zalim kavimden kaçarken Allah'ın kendileri için bir kolaylık sağlayacağı, geçim hususunda kendilerine bir kolaylık verileceği” manasına gelmektedir. İkinci kıraate göre ise anlam; “kavimlerinden kaçan

³⁴ Taberî, *Câmiü'l-beyân fi tefsîri'l Kur'ân*, 15: 198; İbn Atiyye, *Muharrerü'l-vecîz*, 3: 505-506.

gençler, zalim topluluktan korunacak, içerisinde barınacak bir mekân bulmayı umut ettikleri” şeklinde olmaktadır.

İkincisi, 17. âyette geçen “تَزَاوُرُ” / *meylediyor* kelimesidir. Bu kelimenin okunuşuna dair üç sahih kıraat bulunmaktadır. İlk iki kıraate göre (“تَزَاوُرُ” ve “تَزَاوُرُ”) güneş ışınlarının mağaranın iç kısımlarını görmeden mağaranın sağ tarafını teğet geçtiği manasını çıkarmak mümkündür. Aynı manada olan bu iki kıraatten şeddeli olan ikinci kıraatte (“تَزَاوُرُ”) devam ve istimrar manası olduğu için güneş doğarken sadece belli mevsimlerde değil, tüm mevsimlerde mağaranın içini görmeden, sağ tarafından teğet geçtiği yorumu yapılabilmektedir. Üçüncü kıraat (“تَزَاوُرُ”), anlam itibariyle “تَنْقَبُصُ”/ *tutuyor* ile aynı manada olduğu için güneş ışınlarının tutulduğu, mağaraya ya hiç girmediği ya da filtrelenerek girdiği iddia edilebilir.

Üçüncüsü “بُورِقْكُمْ” / *gümüş para* kelimesidir. Bu kelimedede iki sahih kıraat vardır. “بُورِقْكُمْ” kelimesi râ (ر) harfinin kesresiyle olursa mutlak anlamda gümüş parayı, “بُورِقْكُمْ” şeklinde râ (ر) harfi sâkin okunursa da darphaneden çıkmış gümüş parayı ifade etmektedir. Alışveriş için kullanılmak istenen paranın mühürlü olabileceği gibi mühürsüz olma ihtimali de söz konusudur. Mağaradakilerin parasının darphaneden çıkma ihtimali olduğu kadar normal bir gümüş parçası olma ihtimali de söz konusudur. Kendi paraları mühürsüz ve uyandıkları toplumunki mühürlü olduğundan para biriminden hareketle onların tespit edilmiş olmaları muhtemeldir. Diğer kıraate göre mağaradakilerin parası mühürlü ise ve uyandıkları toplumunkinden farklı bir mühür taşıyorsa yine fark edilmeleri muhtemeldir. Bu iki kıraat farklılığı birbirini nakzetmediği gibi anlamca birbirini pekiştirmektedir.

Kaynakça

- Ablay, Rıfat. *Endülüs Tefsir Geleneğinde Kıraat İbn Atıyye Örneği*. 1. Bs. İstanbul: Siyer Yayınları, 2020.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali el-. *es-Sünenü'l-kübrâ*. Beyrut: Dârü'l-Kütûbi'l-İlmiyye, 2003.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrâhim Cu'fi el-. *Sahihü'l-Buhârî*. 9 Cilt. Beyrut: Dârü Tavki'n-Necâh, 2001.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b Hammad. *es-Sihâh tâcü'l-luga ve shâhi'l-Arabiyye*. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, 1987.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. 7 Cilt. Kahire: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf el-Endelüsî. *Bahrü'l-Muhît*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2000.
- Ebû Şame, Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim el-Makdisî. *el-Mürşidü'l-vecîz ila ulûm tetealleku bi'l-Kitâbi'l-Azîz*. Beyrut: Dârü'l-Kütûbi'l-İlmiyye, 2003.
- Ebû Şame, Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim el-Makdisî. *İbrâzü'l-me'âni min Hirzi'l-Emânî*. Beyrut: Dârü'l-Kütûbi'l-İlmiyye, t.y.

- Ersöz, İsmet. "Ashâ-ı Kehf". *DİA*. 3: 465-467. İstanbul: TDV, 1991.
- Ezheri, Ebû Mansur Muhammed b Ahmed b Ezher el-Herevi. *Kitâbu meani'l-kırâât*. Riyâd: Merkezü'l-Bühûs fi Külliyyeti'l-Âdâb, 1991.
- Farisî, Ebû Ali Hasan b. Ahmet b. Abdulgaffar. *el-Hüccet li'l-kurrâi's-seb'a*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Me'mun li't-Türâs, 1993.
- Hammâd, Âmâl Hamîs. *Tefsîrü'l-Kur'âni bi'l-kırââti'l-Kur'âniyyeti'l-aşr min hilâl suver: el-İsrâ ve'l-Kehf ve Meryem*. Yüksek Lisans, el-Camia'tü'l-İslâmiyye, 2006.
- Hayreddin Karaman - Çağrıçı, Mustafa - Dönmez, İbrahim Kafi - Gümüş, Sadrettin. *Kur'an yolu : Türkçe meal ve tefsir*. 5 Cilt. Ankara : Diyanet İşleri Başkanlığı, 2006.
- İbn Aşûr, Muhammed Tahir b Muhammed b Muhammed et-Tunusi. *Tefsirü't-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunis: ed-Dârü't-Tunisiyye, 1984.
- İbn Atiyye. *Muharrerü'l-vecîz*. 6 Cilt. 2001.
- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf. *en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b Muhammed b Mufaddal Ragıb. *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dârü'l-Kalem, 1991.
- Kızılşeker, Abdürrahim. "Yeniden Dirilişin Tarihî Bir Âyeti Ashâb-I Kehf". *Büyük Uyanış Lice'de Ashâb-ı Kehf*. Ankara: Sonçağ Akademi, 2021.
- Kurtûbî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Cami' li Ahkâmi'l-Kur'ân*. 2. Bs, 20 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964.
- Mekkî, Ebû Muhammed b Hammus b Muhammed b Ebû Tâlib. *el-İbâne an me'âni'l-kırâât*. Kahire: Dâru Nehdati Mısır, t.y.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin el-Kuşeyri en-Nisaburi b. el-Haccac. *Sahihu Müslim*. 5 Cilt. Kahire : Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1955.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-. *es-Sünenü'l-kübrâ*. 10 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer. *Mefâtihü'l-Ğayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dârü İhyâi Turasi'l-Arabî, 1999.
- Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Ali b. Abdilkâfi es-. *Cem'u'l-cevâmi' fi usûli'l-fıkıh*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.
- Taberî, Ebu Cafer İbn Cerir b. Yezid. *Câmiü'l-beyân fi tefsîri'l Kur'ân*. Mekke: Dârü't-Terbiyyeti ve't-Türâs, t.y.
- Tirmizî, Ebû İsa et-. *Sünenü Tirmizî*. 5 Cilt. Mısır: Matbaatu el-Bâbî, 1975.
- Tirmizî, Ebû İsa et-. *Sünenü Tirmizî*. 5 Cilt. Mısır: Matbaatu el-Bâbî, 1975.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b Ömer b Muhammed. *el-Keşşâf an hakaiki gavamizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1986.
- Zübeydî, Münîr Ahmed Hüseyin ez-. "el-Mecelletü'l-Ürdüniyye fi'd-dirâsâti'l-İslamiyye". *el-Kıraatü'l-Kür'âniyye ve eseriha fi siyâki'l-kıssasi'l-Kur'ânî: Kıssatü Ahsahâbü'l-Kehfi enmuzecen*, 15/3 (2019): 281-295.

Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'ân*. 2 Cilt. Kahire: Dârû't-Tevfikiyye li't-Türâs, 2011.